

CSICSMANN LÁSZLÓ¹

A kurd államiság esélyei a Közel–Keleten a geopolitikai rivalizálás tükrében

Bevezetés

A kurdok 2017 szeptemberében kerültek történelmük során legközelebb az önálló államisághoz, amikor Irak kurdok lakta területein eredményes függetlenségi népszavazást tartottak. Az iraki kurdok az autonómia idestova két és fél évtizede alatt olyan közigazgatást építettek ki, amely bizonyos szempontból az államiság ismérveit is magában foglalta. Az iraki kurdok, akik jelentős szerepet játszottak az Iszlám Állam elleni hadműveletekben 2014 és 2017 között, elérkezettnek látták az időt, hogy a nemzetközi közösség támogatását megnyerve kikiáltásuk független államukat. A 2017 szeptemberi népszavazást követően a bagdadi kormányzat leszámolt a függetlenségi törekvésekkel, amelyeket a nemzetközi közösség sem támogatott. Jelen tanulmány az autonómia és a függetlenség kérdéseit vizsgálja meg elsősorban Irak vonatkozásában, részben kitérve a térségben zajló regionális és globális rivalizálásra.

A kurdok a Közel-Keleten élő legnagyobb állam nélküli népcsoport, akiknek számát a becslések alapján 30 és 40 millió fő közé tehetjük. Alapvetően négy országban alkotnak jelentős kisebbséget, amellyel nagymértékben befolyásolják a regionális politikai folyamatokat is. Törökországban megközelítőleg 15 millió (19 százaléka a lakosságnak), Irakban 6 és 8 millió fő közé tehető a

¹ Csicsmann László habilitált egyetemi docens, a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Karának dékánja és a Nemzetközi Tanulmányok Intézet igazgatója.
E-mail: laszlo.csicsmann@uni-corvinus.hu

számuk (15–20 százalék a népességnek), Iránban hasonlóképpen 6–8 millió fő (10 százalék a lakosságnak), és végül Szíriában 5–10 százalék közötti az arány, amely megközelítőleg 1–2 millió főt tesz ki.² Kurdok a népességmozgások következtében élnek más államokban is kisebbségben. Például a migráció eredményeként csak Németországban megközelítőleg 600–800 ezer kurd származású személy él.

A kurdok nyelvileg nem tekinthetők egységesnek, ugyanis az indeurópai nyelvként számon tartott kurd nyelv három eltérő dialektusra osztható: az északi az ún. kurmandzsira, a középső az ún. szóránira és az ún. déli dialektusra. A kurdok 75 százaléka a szunnita iszlámot követi, és annak is a sáfiita iskoláját. A kurdok között azonban találunk siitákat is, ilyenek például Irakban a fejli kurdok vagy Törökországban az alevik. Egyes források a jazidi vallást követő közösséget is a kurd kisebbséghez sorolják. Az iszlám népi irányzata, a szúfizmus is meghatározó bizonyos kurd közösségek körében.³

A kurdok, miközben a kurd nacionalizmus eredményeként összetartozás- tudattal, közös identitással rendelkeznek, jelenlegi politikai és társadalmi helyzetük attól az országtól függ, ahol éppen élnek. Az eltérő nemzeti történelmek következtében törökországi kurdokról, iraki kurdokról, iráni kurdokról és szíriai kurdokról beszélhetünk. A kurd nacionalizmus az 1880-as években az arab és török nacionalizmussal kvázi egyidőben fejlődött ki a térségben. A kurd nacionalizmus első megnyilvánulásaként Obajdalláh sejk mozgalmát és törekvéseit tartjuk. Obajdalláh sejk, akinek hadserege egyaránt szembeállt a Kadzsár uralom alatt lévő Perzsiával és az Oszmán Birodalommal, a kurd területek függetlenségét fogalmazta meg kívánatos célként. A kurd többségű területek fölött ugyanis a 16. századtól kezdve nagyrészt Perzsia és az Oszmán Birodalom osztozott. Az Oszmán Birodalom kurd területei viszonylagos önállóságot élveztek az oszmán fennhatóság alatt, míg Perzsiában élő társaik nem rendelkeztek hasonló lehetőségekkel. Obajdalláh sejk

² Az adatok a CIA Factbook Irak, Irán, Törökország és Szíria statisztikáiból származnak, és becsléseken alapulnak. *CIA Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (Letöltés ideje: 2018. 02. 15.)

³ McDowall, David: *A Modern History of the Kurds*. 10–13. I.B. London: Tauris, 2007.

mozgalma az oszmán szuverenitás alatt álló területeken a kurd fennhatóság visszaállítását, de mindenekelőtt a kurdok lakta területek egyesítését tűzte ki céljául. 1881-ben azonban az Oszmán Birodalom leszámolt a mozgalommal, és véget vetett a kurd szeparatista törekvéseknek.⁴

A 19. századot megelőzően az Oszmán Birodalom sokszínűsége elfedte az etnikai hovatartozás kérdését, a kurdok – a térség többi etnikumához hasonlóan – vallásilag identifikálták magukat. Az első világháborút követő rendezés az Oszmán Birodalom felbomlásával járt, amely a kurdokat főként a fenti négy országba szórta szét. A kurd többségű területek egy egységes összefüggő területet rajzolnak ki a Közel-Keleten, amely a 20. században megfogalmazott függetlenségi és autonómatörekvések alapja lett.

A nemzetközi közösség, beleértve a térségben létrejött területi alapú államokat, elkötelezettek voltak az 1916-ban titokban megkötött Sykes–Picot egyezményen alapuló államrendszer fenntartásának. Habár a Törökországgal 1920-ban aláírt sévres-i békeszerződés értelmében autonómiát, sőt, bizonyos feltételek teljesülése esetén akár függetlenséget kaphattak volna, valójában a nem demokratikus körülmények közötti kisebbségi lét vált a kurdok mindennapjainak részévé.⁵ A lausanne-i békeszerződést követően a kurd függetlenség/autonómia témája lekerült a napirendről. A hidegháború kezdetén Iránban egy kérészerű kurd állam működött Mahabádi Köztársaság néven. Az 1946-ban megalakult, majd az év végén meg is szűnt entitás annak köszönhető rövid életét, hogy a

⁴ McDowall, 2007. 58.

⁵ A Törökországgal 1920. augusztus 10-én aláírt sévres-i békeszerződés 62. cikkelye szerint a szövetséges hatalmaknak a megállapodás életbe lépésétől számított hat hónapon belül a kurdok lakta területek státusa kapcsán helyi autonómiát kell megfogalmazni. A szerződés a 27. cikkelyre visszautalva pontosan körülhatárolja Kurdisztánt, amennyiben Törökország azon területeit foglalja magában, amelyek az Eufrátesztől keletre, az örmény határtól délre, Szíriától és Mezopotámiától északra fekszenek. Egy éven belül pedig megadja a jogot a kurdoknak, hogy a függetlenség kérdésében a Népszövetséghez forduljanak. Amennyiben a nemzetközi szervezet függetlenséget ad a kurdoknak, úgy a török államnak a szuverenitással összefüggő jogai megszűnnek a kurd területeken. Mint ismeretes, az 1923-as lausanne-i szerződés módosítja a fenti elképzeléseket, amely hátrányosan érinti a kurd függetlenséggel kapcsolatos terveket. *Treaty of Sévres*. <http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/ts0011.pdf> (Letöltés ideje: 2018. 02. 28.)

Szovjetunió vonakodott a II. világháború végével kivonulni Perzsia területéről. 1946 végén Irán véget vetett a Mahabádi Köztársaság önállóságának, és Gázi Mohamedet, az állam első számú vezetőjét 1947-ben kivégezték.

Az iraki kurdok a Baasz Párttól a második Öböl-háborúig

Irak 1920-ban vált a Népszövetség mandátumterületévé, amelynek élére 1921-ben a Hásemita dinasztia tagja, Fejszál került. A Népszövetség az Irak és Törökország közötti Mószul kérdésében kibonatkozott területi vitát 1925-ben Irak javára döntötte el. A britek az I. világháború idején számos ígéretet tettek a kurd nacionalista vezetőknek a kurd területek önállóságával kapcsolatban, azonban a háború végén az oszmán fennhatóságot az arabok szuverenitása követte. Irak vonatkozásában a Szulejmáníja városából származó – a kurdok királyaként is számon tartott – Mahmúd sejk áll az 1920-as években a brit- és arabellenes megmozdulások, felkelések élére. Mahmúd sejket a britek kinevezték a kurd területek kormányzójának, azonban a felkelések következtében többször száműzték. Mahmúd sejk így kisebb megszakításokkal Irak 1932-es függetlenségéig állt iraki Kurdisztán élén. Mahmúd sejk az 1920-as években tudatosan kereste a törökökkel való kapcsolatokat, hogy kijátssza őket a britekkel szemben.⁶

1932-ben Irak formálisan független állammá vált a Közel-Keleten. A kurdok elérkezettnek látták az időt, hogy a függetlenséggel együtt követeljék a Népszövetségtől jogaiknak a biztosítását. 1931-ben a Barzán városából származó Ahmed Barzáni felkelést szervezett az iraki kormánnyal szemben.⁷ A Barzáni-féle felkelést Törökország is negatívan szemlélte, ugyanis az 1930-as évek törökországi kurd megmozdulásai és az iraki mozgalom között szoros összefüggést láttak. Az iraki kurdok összességében elleneztek, hogy arab fennhatóság alá kerültek, és az 1932-es függetlenséget próbálták meg kihasználni, hogy formális engedményre bírják a kurd autonómia/függetlenség ügyében a

⁶ Yildiz, Kerim: *The Kurds in Iraq*. London: Pluto Press, 2007. 13.

⁷ Ahmed Barzáni a disznóhús fogyasztására és a Korán megsemmisítésre szólította fel kurd követőit. Az iszlámellenes lépések mögött elsősorban az állhat, hogy ezzel a lépéssel kívánták az arabtságot provokálni. L. McDowall, i. m., 179.

Népszövetséget. Az 1932-es függetlenségről szóló dokumentum azonban nem tartalmazta a kurdok jogaira való utalást.⁸

Az 1930-as évektől kezdődően az iraki kurd politikát a Barzániklán határozza meg. Az előbbieken említett Ahmed Barzáni öccse, Musztafa Barzáni az 1940-es évektől kezdődően az iraki kurdok karizmatikus politikai vezetője lett, aki 1943-ban összetűzésbe került az iraki hadsereggel, majd 1945-ben Iránba menekült, ahol az éppen megalakuló Mahabádi Köztársaságért harcolt. A Mahabádi Köztársaság leverésekor a Szovjetunió területére vonult vissza, ahol egészen az 1958-as iraki forradalomig önkéntes száműzetésben élt. A Szovjetunió a monarchiákkal (és a NATO-tag Törökországgal) szemben támogatta a kurd ügyet. Barzáni molla legnagyobb érdeme, hogy a politikailag fragmentálódott kurd szervezeteket egyesíteni tudta, és 1946-ban megalapította a Kurd Demokratikus Pártot, amely 1953-ban Kurdisztáni Demokratikus Pártra (KDP) változtatta a nevét, ezzel is jelezve a területi államhatárokon átnyúló kurd összetartozás érzetét és igényét. Ebben a vonatkozásban azonban meg kell állapítani, hogy az iraki kurdok politikai fejlődése számos tekintetben megelőzte a szomszédos államokban élő kurdok politikai evolúcióját. A KDP egy az iraki kurdokat teljes mértékben lefedő ernyőszervezetként funkcionált, amely önálló haderővel, a *pesmerga*⁹ alakulatokkal egészült ki.¹⁰

1958-ban a Karím Kászim (Kasszem) vezette forradalom Irakban véget vetett a Hásemita-dinasztia hatalmának. A főként törzsi és klán vonalon építkező KDP támogatta a köztársaság kikiáltását, ugyanis abban a kurd autonómia lehetőségét látta. Musztafa Barzáni 1958-ban hazatért Irakba, ahol személyesen is jó kapcsolatot épített ki Karím Kászimmal. Kászim erőteljesen az arab nacionalisták (mindenekelőtt a baaszisták) nyomása alatt állt, így, ellensúlyozandó az utóbbiakat, felhasználta Barzáni autoritását, és támogatta a kurd ügyet. Barzáni 1959-ben katonai segítséget nyújtott Karím Kászimnak az arab nacionalista felkelés leverésében Mószulban,

⁸ Nader, Alireza – Hanauer, Larry – Allen, Brenna – Scotten, Ali G.: *Regional Implication of an Iraqi Kurdistan*. Rand Corporation, Santa Monica, 2016. 16. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1400/RR1452/RAND_RR1452.pdf (letöltés ideje: 2018. 02. 28.)

⁹ A kurmandzsi dialektus szerinti *pesmerga* kifejezés „a halállal szembenező” harcosokra utal.

¹⁰ Yildiz, 2007. 16.

amely néhány nap alatt több ezer ember halálához vezetett.¹¹ Az 1950-es években Barzáni megszilárdította hatalmát a többi (iraki) kurd törzs felett is, és támogatást nyújtott Kászimnak a kommunisták befolyásának csökkentésében is. A KDP-n belül azonban Barzáninak voltak riválisai is. Mindenekelőtt a Gázi Mohameddel jó kapcsolatokat ápoló Ibráhím Ahmed igencsak rossz szemmel nézte a Barzáni család politikai befolyását a kurd ügyekre. Ibráhím Ahmed és a hasonlóképpen baloldali elveket valló Dzsálál Talabáni vált Barzáninak az 1960-as években a legfőbb belső ellenzékévé. 1961 és 1963 között széleskörű felkelés bontakozott ki az iraki kurd területeken, amelynek elsődleges oka a Karím Kászim hatalmából való kiábrándulás volt. 1963-ban az arab nacionalista Baász Párt átvette Irakban a hatalmat, ebben a helyzetben a kurdok ismételten lehetőséget láttak a kurd autonómia elérésére. A KDP hajlandónak mutatkozott tárgyalásokat kezdeményezni a Baász Párttal a kurd területek autonómiájáról. Barzáni személyesen jó kapcsolatokat ápolott az 1963 és 1966 között regnáló Szálím Áriffal, így a kurd felkelés ideiglenesen véget ért. A Baász Párt azonban az 1960-as évektől kezdve erőteljes arabizációs politikába kezdett, amely nem egy esetben bizonyos városok és területek etnikai arányának megváltozásához vezetett.¹²

1969-től kezdve a KDP ismét tárgyalásokba bocsátkozott a Baász Párttal a kurd kérdés esetleges rendezésével kapcsolatban. 1970-ben ennek eredményeként aláírásra került a Márciusi Manifesztum című dokumentum, amelyet a KDP részéről dr. Mahmúd Oszmán, az iraki Forradalmi Parancsnoki Tanács részéről pedig Szaddám Huszein alelnök tárgyalt le. Irak elsősorban a Baász Pártra leselkedő külső fenyegetés kapcsán vélte úgy, hogy a kurd kérdést valamilyen formában rendezni kell. A Baász Párt különösen tartott a KDP iráni támogatásától. A Márciusi Manifesztum lényegében önkormányzatiságot garantált a kurd területeknek, amikor – többek között – a kurd nyelv szabad használatának a jogát, alkotmánymódosítást, a kurd területek gazdasági fejlesztését és egy kurd származású alelnök kinevezését vizionálta. A Márciusi Manifesztum a kurdok legfontosabb követeléseit tartalmazta. Barzáni azonban kezdettől fogva meg volt győződve arról, hogy

¹¹ McDowall, 2007. 303.

¹² Yildiz, 2007. 17–18.

mindez rövid életű lesz, hiszen elsődlegesen a Baász Párt szorult belpolitikai helyzetéből adódott a kurdokkal való kibékülés igénye.¹³

Az iraki kormányzat, habár tett kezdeti lépéseket az autonómia végrehajtása végett – így például módosították az alkotmányt – azonban a Márciusi Manifesztum pontjainak nagy része nem valósult meg. Bagdad többek között nem fogadta el a kurdok által jelölt alelnököt, de a legnagyobb vitát Kirkuk városának hovatartozása jelentette. A kurdok szerették volna, ha az autonóm terület részét képezte volna az egyébként olajforrásban is gazdag város. Bagdad mindezt egy népszámláláshoz kötötte Kirkuk vonatkozásában. 1974-ben a tárgyalások megfeneklését követően Szaddám Huszein egyoldalúan kibocsátotta a kurdisztáni területekre vonatkozó autonómiarendeletet (33-as számú törvény). A törvény értelmében az autonóm terület széleskörű jogokat kapott önálló törvényhozással és gazdálkodással. Az autonóm terület azonban – többek között – nem foglalta magában Kirkuk városát sem, illetve a kurd többségű területeknek mindössze fele tartozott hozzá.¹⁴ Barzáni, aki elsősorban amerikai és iráni támogatásban reménykedett – különösen miután a Szovjetunió 1972-ben barátsági egyezményt kötött Irakkal, visszautasította Szaddám Huszein autonómiára vonatkozó javaslatát. 1974-ben így ismételen az iraki kormány elleni felkelés robbant ki a kurd területeken. Barzáni Irán katonai támogatását élvezte, így a 60.000 fős *pesmerga* alakulat mellett még egyszer annyi irreguláris erő vett részt. Az erőteljesen iráni támogatásra építő Barzáni azonban politikailag elszámította magát, ugyanis 1975-ben Irak és Irán aláírta az ún. algíri megállapodást, amelynek keretében Irán a vitatott Satt al-Arab víziút egy részének megszerzése fejében azonnali hatállyal lemondott a kurdok támogatásáról. Barzáni így elsősorban Washingtont próbálta a kurd kérdés mellé állítani, azonban a kurd felkelés megsemmisítését nem sikerült megelőznie. Az iraki hadsereg jelentős tisztogatást hajtott végre a kurd falvakban, és az arabizáció jegyében mintegy 300.000 kurd

¹³ McDowall, 2007. 327–328.

¹⁴ László Csicsmann – Erzsébet N. Rózsa: The Minority Issue in the Middle East, with the Kurdish Community in Focus. In: Tamás Matura (ed.): *Asian Studies – 2013*. Budapest, Magyar Külügyi Intézet, 2013. 15–54. 30.

kényszeráttelepítésére is sor került, amellyel az etnikai arányok – bizonyos addig kurd többségű területen – megváltoztak.¹⁵

Barzani politikai veresége a KDP már régóta érő szakadásához vezetett. 1975-ben baloldali riválisai, Ibráhím Ahmed és Dzsálál Talabáni megalapították a Kurdisztáni Hazafias Uniót (*Patriotic Union of Kurdistan*, PUK), amely elsősorban Szulejmánija városában toborozta támogatóit.¹⁶ A KDP pedig Erbilben és Dohuk tartományban maradt továbbra is erős. A kurd megosztottság 1975-től számos esetben fizikai összecsapásokkal is párosult. Az iraki baaszista kormány pedig tudatosan kijátszotta egymással szemben a KDP-t és a PUK-ot. 1983-ban például Bagdad tüzszünetet kötött a PUK-kal, azonban leszámolásokat hajtott végre a KDP által ellenőrzött területeken.¹⁷

Az 1980 és 1988 között zajló iraki–iráni háború végén, 1987-ben a két kurd párt összefogott Iraki Kurdisztán Front néven, és elsősorban Teherán támogatásában bíztak. Az 1979 óta Szaddám Huszein irányítása alatt álló bagdadi rezsim minden eddigienél brutálisabb erő alkalmazásával válaszolt. A nyolc hadművelet magában foglaló Anfál kampány keretében 1988 márciusában vegyi fegyverek, napalm és foszfor bevetésére is sor került. A források szerint 180.000 kurd vesztette életét, mintegy másfél millió ember belső menekült lett, és 3000 kurd falut semmisítettek meg.¹⁸ Az Anfál hadművelet keretében csak a 70.000 lélekszámot számláló Halabdzsa településen mintegy 5000 kurd vesztette életét.

Irak 1990. augusztus 2-án lerohanta a szomszédos Kuvaitot, ami a nemzetközi közösség katonai beavatkozását váltotta ki 1991 januárjában. Irak 1991. február 25-én kapitulált a nemzetközi közösség előtt, amely lehetőséget a kurdok március folyamán egy szervezett felkelés keretében kíséreltek meg kihasználni. A felkelés délen, a síita arabok körében kezdődött, majd áterjedt az északi,

¹⁵ Yildiz, 2007. 24.

¹⁶ Barzani molla 1975-ben a felkelés leverésekor Iránba menekült, majd 1979-ben az Egyesült Államokban tüdőrákban elhunyt. Távolléte kedvezett a PUK megalakulásának, amennyiben politikai vákuumot eredményezett. A KDP irányítását egyik fia, Maszúd Barzani vette át.

¹⁷ Anderson, Liam – Stansfield, Gareth: *The Future of Iraq. Dictatorship, Democracy, or Division?* New York: Palgrave Macmillan, 2004. 72.

¹⁸ Albert, Craig Douglas: *A History of Violence: Ethnic Group Identity and the Iraqi Kurds. Iran and the Caucasus*, 17. 2013. 215–234., 219.

kurdlakta területekre. Mindkét politikailag elnyomott közösség a nemzetközi támogatásban, mindenekelőtt az Egyesült Államokban bízott. Az idősebb Bush-vezette adminisztráció azonban fontosnak tartotta Irak területi integritását, s tartva Irán növekvő befolyásától, tartózkodott a közvetlen beavatkozástól. Így Szaddám Huszein könnyen verte le mind az északi, mind a déli felkelést. A források szerint mintegy 300.000 kurd veszítette életét.¹⁹ Megközelítőleg másfél millió kurd menekült el a szomszédos Iránba vagy Törökországba. A nemzetközi közösség 1991 áprilisától kezdődően Irak északi részén, a 36. szélességi foktól északra eső területeken repüléstilalmi zónát vezetett be az *Operation Provide Comfort* katonai misszió keretében, amely a kurd területek pacifikálását jelentette. A források azonban arról is beszámolnak, hogy a kurd pesmergák is brutális erőt alkalmaztak, a becslések szerint néhány száztól több ezer főig bezáróan végeztek az iraki katonákkal.

¹⁹ Yildiz, 2007. 36.

A de facto autonómiától a de iure autonómiáig

Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1991. áprilisi 688-as határozata értelmében Iraknak kötelezettséget kellett vállalnia a kisebbségek elleni atrocitások megszüntetésére. 1991-ben a két kurd párt, a KDP és a PUK elhatározta, hogy a korlátozott nemzetközi támogatás mellett egy *de facto* autonómiát alakítanak ki, amelynek területét egyrészt a nemzetközi határok, másrészt pedig a belső határok jelölik ki. Erbil, Dohuk és Szulejmánja városok alkották a kurd autonómia legfontosabb részét, ugyanakkor Kirkuk városa és a tartomány nem, amit a kurdok azóta is szeretnének az autonóm terület részének tudni. Bagdad gazdaságilag és politikailag is teljeskörű embargót valósított meg a kurd felkelés leverésétől kezdve a kurd területeken, ami lehetővé tette a *de facto* autonómia kialakulását. 1992 januárjában a KDP és a PUK egy emigráns kurd kormányt alakított Szíria területén, majd a tavasz folyamán választásokat tartottak. Ennek eredményeként a két párt közel egyenlő arányban nyerte meg a választást, amelynek következtében létrejött a Kurd Nemzetgyűlés is.²⁰

A Talabáni vezette PUK és a Barzáni befolyása alatt álló KDP között azonban a 90-es évek közepén ismételtelen kibékíthetetlen ellentétek alakultak ki, amelyet a regionális szereplők – Irán és Törökország – előszeretettel kihasználtak. A két párt közötti legfőbb ellentét a bevételek feletti vetélkedésben nyilvánult meg. A bagdadi rezsim az évtizedek során egy olyan csempész tranzitvonalat épített ki Törökország irányába, amely áthaladt a kurd területeken. A KDP ellenőrizte Dohuk városát és a török–iráni határ mentén fekvő Zahó városát, ami jelentős tranzitbevételeket biztosított.²¹ 1994-ben a két párt között polgárháború bontakozott ki, amely a rákövetkező évben is folytatódott. A KDP a bagdadi rezsimmel és Iránnal fenntartott titkos kapcsolatokkal vádolta a PUK-ot, míg az utóbbi szerint a Barzáni vezette párt nyílt amerikai katonai támogatásban részesül. Szaddám Huszein az 1990-es évek közepén kihasználta a kurd pártok közötti viszályt hatalmának megerősítésére. A kurdok nyújtottak hátszínigot az Iraki Nemzeti Kongresszusnak, amely szorosan együttműködött a Talabáni vezette formációval. Szaddám

²⁰ Nader et al. 2016. 19–20.

²¹ Anderson –Stansfield, 2014. 173.

ezért fegyveresen támogatta a KDP-t, ami hozzájárult ahhoz, hogy Barzáni ideiglenesen leszámoljon a PUK-kal. 1996-ban Szaddám Huszein segítségével a KDP elfoglalta Erbil városát, és vereséget mért a PUK és az Iraki Nemzeti Kongresszus erőire.²²

Az 1996-tól működő *Olajat élelmiszerért* program az ENSZ égisze alatt a kurd területek működtetésére is biztosított forrásokat. A program kétmilliárd dollár értékben engedélyezte hathavonta Irak számára olaj értékesítését, hogy a lakosság számára élelmiszert és gyógyszert tudjon biztosítani. A bevétel 13 százalékát a három északi tartományra kellett fordítani.²³ Az *Olajat élelmiszerért* program segítette a kurd területek gazdasági fejlesztésében, ugyanakkor gazdasági szempontból tovább növelte a függőséget Bagdadtól.²⁴ Az ENSZ programja nem vett tudomást a *de facto* kurd autonómia létezéséről, ugyanis nem akart a Szaddám rezsimmel konfrontálódni ebben a kérdésben.²⁵

1998-ban a KDP és a PUK az Egyesült Államok közvetítésével tűzszünetet kötött. Ennek keretében megállapodtak, hogy a KDP pénzügyileg segíti a PUK-ot, valamint 1999-ben új választásokat tartanak. A tűzszünet megkötésében jelentős szerepet játszott, hogy az Egyesült Államok pénzzel is próbálta támogatni az *Iraq Liberation Act* keretében azon szervezeteket, amelyek a Szaddám-rezsim megdöntéséért harcoltak. Így a két kurd párt is jogosult volt a támogatásra, azonban a KDP nem fogadta azt el a leszámolástól való félelem miatt.²⁶ A 2003-as háborúig terjedő időszakban a kurd területek jelentős gazdasági fejlődésen mentek keresztül, amiben szerepet játszott a már korábbiakban említett *Olajat élelmiszerért* program is. Ennek keretében 8,4 milliárd dollár jutott a kurd területek fejlesztésére.²⁷ Az 1990-es évek végére iraki Kurdistan egy intézményesült, önálló katonai erővel és egy fejlődő gazdasággal bíró autonóm területté vált.

²² Anderson – Stansfield, 2014. 176.

²³ Office of the Iraq Programme. Oil for Food. United Nations. <http://www.un.org/Depts/oip/background/>

²⁴ A központ vásárolta fel a kurd területeken megtermelt gabonát.

²⁵ Yildiz, 2007. 74.

²⁶ McDowall, 2007. 391.

²⁷ Stansfield, Gareth: Governing Kurdistan: The Strengths of Division. In: Brendan O'Leary – John McGarry – Khaled Salih (eds.): *The Future of Kurdistan in Iraq*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005. 209.

Iraki Kurdisztán a 2003-as háborút követően

A 2003. március 19-én megindult Iraki Szabadság Hadművelet (*Operation Iraqi Freedom*) keretében az Egyesült Államok megdöntötte az iraki rezsimet. A kurdok minden tekintetben támogatták az amerikai elképzeléseket, és tevőlegesen is részt vettek Irak felszabadításában. A már meglévő és működő autonómia mellett a kurdok egyik fő célja az volt, hogy a politikai átmenet során az alkotmány keretében is elismertessék a Kurd Regionális Kormányzat (*Kurdish Regional Government*, KRG) létezését. Ezért a föderalizmus elvének alkalmazását támogatták. Emellett a kurdok számára fontos volt, hogy a már meglévő terület kibővüljön mindenekelőtt Kirkuk városával, amely elsősorban az olajlelőhelyek miatt rendkívül jelentős. Így 2003 tavaszán a kurd *pesmerga* alakulatok elfoglalták a várost *fait accompli* teremtve. Az Egyesült Államok által létrehozott Koalíciós Ideiglenes Hatóság (*Coalition Provisional Authority*, CPA) 2003 nyarán kinevezett egy 25 tagú, irakiakból álló Kormányzótanácsot (*Iraqi Governing Council*), amelynek 5 tagja kurd volt.²⁸

A kurdok alapvetően támogatták az iraki átmeneti alkotmány (*Transitional Administrative Law*, TAL) 2004-es elfogadását, amely rögzítette a kurdok területi privilégiumait is. Irak új alkotmányát 2005 októberében a szunnita arabok bojkottja mellett megtartott népszavazáson fogadták el. Az alkotmány bevezette a föderalizmus elvét, és jogilag elismerte az Erbil, Dohuk és Szulejmánija területekből álló Kurd Autonóm Területet, és annak kormányaként a Kurd Regionális Kormányzatot (KRG). Az alkotmány 140. cikke értelmében az Irak olajkészletének mintegy 20 százalékával bíró Kirkuk tartományról 2007-ig bezáróan népszavazással kell döntenet. A kurdok ugyanis, ahogy a korábbiakban említettük, 2003-ban elfoglalták az amúgy etnikailag – főként arabok, kurdok és türkmének lakta – sokszínű tartományt. A népszavazást azonban a politikai válság következtében (máig) nem sikerült megtartani.²⁹ Kirkuk amerikai ellenőrzés alá került, majd 2004 nyaratól az iraki kormányerők ellenőrzése alatt áll. A szunnita arab bojkott

²⁸ Nader et al. 2016. 22.

²⁹ Stansfield, Gareth – Anderson, Liam: Kurds in Iraq. The Struggle between Baghdad and Erbil. *Middle East Policy*, Vol 16, No. 1. Spring 2009. 138.

következtében azonban a kurdok számára fontos kirkuki és mószi tartományi tanácsokat a kurdok dominálták. Az alkotmány értelmében a KRG jogosulttá vált az iraki olajbevételek 17 százalékára. A kurdok így alapvetően haszonélvezői voltak a 2005-ös alkotmányozási folyamatnak. A PUK-ot vezető Dzsálál Talabáni személyében Iraknak kurd elnöke lett, Barham Szálih pedig miniszterelnökhelyettes volt. A KDP soraiból Hoszjár Zebári 2003 és 2014 között az iraki külügyi tárcát vezette.³⁰ Az alkotmány értelmében a kurdok fenntarthaták a *pesmerga* erőket, amelyek kizárólagos joga az erőszakmonopólium gyakorlása volt, de csak az autonóm terület felett. Ezzel az eleddig paramilitáris, sőt, terroristának tartott *pesmerga* hivatalos, „állami” fegyveres erővé lépett elő, igaz, korlátozott területi hatállyal.

A KDP és a PUK 2006-ban egyezsége kötött a hatalom megosztásáról, aminek egyik oka az volt, hogy a kisebb pártokat kizárják a hatalomból, és gazdaságilag, valamint politikailag teljes mértékben ellenőrizték az autonóm területet.³¹ A KDP és a PUK stratégiai szempontból felmérte, hogy együttműködésük mindkét fél számára kölcsönös politikai haszonnal kecsegtet. Az egyezmény értelmében megosztották egymás között a miniszteri tárcákat, és számos vezető posztot is. Így a KRG legmagasabb, elnöki pozícióját Maszúd Barzáni kapta, míg a PUK vezetője, Dzsálál Talabáni az iraki föderáció elnöke lett. A 2006-os megállapodás előtt már érzékelhető volt a két párt együttműködése a 2005-ös parlamenti választáson, amit egyúttal a KRG területén is megtartottak. A választásokat követően Necsírván Barzáni lett a KRG miniszterelnöke. A KRG-t szabályozó helyi törvények szerint az elnök a végrehajtó hatalom feje, így többek között a kurd *pesmerga* alakulatokat is ő irányítja. Az elnököt az első választások során közvetlenül választották.³² A kurdok a 2005 januárjában megrendezett országos (iraki) parlamenti választáson egyesített

³⁰ Natali, Denise: The Kurdish Quasi-State: Leveraging Political Limbo. *The Washington Quarterly* 38: 2, 2015, 145–164.

³¹ Jüde, Johannes: Contesting borders? The formation of Iraqi Kurdistan’s de facto state. *International Affairs* 93:4. 2017. 857.

³² Danly, James: The 2009 Kurdish Elections. Backgrounder. *The Institute for the Study of War*, July 23, 2009.

<http://www.understandingwar.org/sites/default/files/KurdishElections.pdf>
(letöltés ideje: 2018. február 15.)

listával indultak (*Democratic Patriotic Alliance of Kurdistan, DPAK*), és a szavazatok 26 százalékát szerezték meg. A 2005 decemberi – az alkotmányozást követő első szabad választásokon – a DPAK a szavazatok 21,7 százalékát tudhatta magáénak.

A 2005 januári helyi és országos választásokkal egyidőben a KRG területén ún. függetlenségi népszavazást is tartottak. Ebben az értelemben a későbbiekben bemutatásra kerülő 2017 szeptemberi népszavazás nem újkeletű. A közel kétmillió fő részvételével megtartott népszavazáson 99 százalék Kurdisztán függetlenségére voksolt. A népszavazás, amelyet a vitatott területeken is megtartottak alapvetően inkább szimbolikus jelentőségű volt, semmint hogy érdemi politikai döntéseket alapozott volna meg. A KRG 2005-ben nem volt érett a függetlenségre sem gazdaságilag, sem politikailag. A nemzetközi közösség – különösen az Egyesült Államok – elkötelezett volt Irak területi integritása mellett, ugyanakkor támogatta a kurdok kisebbségi jogainak tiszteletben tartását, valamint az autonómiatörekvéseket.

A második választásra 2009-ben került sor. A 2005-ös választásokat követően a PUK-on belüli reformszárny egyre kritikusabbá vált a párt irányításával. Nevsírván Musztafa, a PUK korábbi főtitkárhelyettese korrupcióval vádolta a pártot, illetve a KRG vezetését is bírálta. Nevsírván Musztafa a 2009-es választásokra egy önálló listát indított Változás (*Gorrán*) néven. A Gorrán elsősorban a transzparencia hiányával, a centralizált hatalommal és a korrupcióval támadta a fennálló KDP–PUK együttműködésére épülő hatalmi struktúrát.³³ A KDP és a PUK Kurdisztáni Lista néven közös választási platformot alapítottak, amely elsősorban a Gorrán által támasztott kihívást hivatott megakadályozni. 2009 júliusában egy időben került sor a helyi törvényhozási és az elnökválasztásra is. Az elnökválasztás vonatkozásában újdonság, hogy közvetlenül a nép választotta az elnököt. Ezt Maszúd Barzáni a szavazatok 69,6 százalékával megnyerte az ellene induló független jelölttel, Kamal Mirávdelivel szemben. A parlamenti választást pedig az egyesített Kurdisztáni Lista nyerte a szavazatok 57,3 százalékával. A Gorrán másodikként futott be a szavazatok 23,8 százalékával. Jól látható, hogy előző választáshoz képest csökkent a KDP–PUK népszerűsége, és egy

³³ Danly, 2009. 6–7.

olyan alternatív hang, mint amelyet a Gorrán képvisel, viszonylag jelentős eredményt tudott elérni. A KRG miniszterelnöke 2012-ig a PUK-tag Barham Szálih, majd 2012-től ismételten Nevsirván Musztafa lett.

A 2005-ös alkotmányozási folyamat eredményeként megállapíthatjuk, hogy a KRG egy *de facto* autonómiából egy *de facto* állammá nőtte ki magát, az államiság bizonyos atribútumait is magán viselve. A kurd autonóm terület a 2003-as háborút követően stabilan és békésen fejlődhetett, miközben Irak jelentős részében az amerikai megszállók elleni fegyveres felkelésre került sor. A *de facto* állammá válás folyamatában jelentős szerepet játszott, hogy Bagdad és Erbil között növekedtek a nézetkülönbségek különösen gazdasági téren. Bagdad és Erbil viszonyában három szinten jelentkeztek a feszültségek a 2005-ös alkotmányozási folyamattól kezdve: 1. A vitatott területek státusa kapcsán. 2. A kurd területeken folyó olajtermelés kapcsán. 3. A KRG és Bagdad közötti jövedelemelosztás miatt.³⁴

A Bagdad és Erbil közötti politikai vitákban az olajkérdés nagymértékben szerepet játszott. Az alkotmány értelmében ugyanis a KRG területén talált és kitermelt olaj értékesítéséből származó bevétel a központi kormányt illeti meg, amelyet azután visszaoszt a tartományok között. A KRG azonban, gyakorlatilag kihasználva azt a helyzetet, hogy föderális szinten nem sikerült elfogadni részletes szabályozást az olajkoncessziókkal kapcsolatban, sajátosan értelmezte az iraki olajtörvényeket, és az autonómián túllépve önálló olajtörvényt fogadott el. A 2007-es *Kurdisztáni Régió Olaj és Gáz törvénye* értelmében a KRG rendelkezik széleskörű jogokkal az olajkoncessziók és az értékesítés kapcsán.³⁵ A törvény ugyan az alkotmányon alapul és figyelembe veszi a föderális kormány jogait, ugyanakkor kihasználja a szabályozatlan területeket. Mindenekelőtt az iraki alkotmány szerint a bagdadi kormánynak a feladata és felelőssége a kurd területeken található jelenleg ismert olajmezők menedzselése. A KRG értelmezésében azonban mindez nem vonatkozik az újonnan feltárt olajmezőkre, ahol pedig a bagdadi

³⁴ Nader et al. 2016. 31.

³⁵ Kurdistani Region Oil and Gas Law, 2007.

http://cabinet.gov.krd/uploads/documents/Kurdistan%20Oil%20and%20Gas%20Law%20English__2007_09_06_h14m0s42.pdf (letöltés ideje: 2018. 02. 15.)

kormány helyett Erbilnek vannak jogai.³⁶ A KRG 2007 és 2014 között 40 olajszerződést kötött 15 állammal, amellyel 5,85 milliárd dollár olajbevételre tett szert.³⁷ Mindez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a KRG területén lényegesen magasabb életszínvonal alakult ki, mint Irak többi területén.

Észak-iraki kurd autonómia – regionális és globális aktorok

Az északi-iraki kurd autonómia kapcsán elsősorban Irán, Izrael és Törökország érdekeit érdemes megvizsgálni. Előre kell bocsátani, hogy habár a három regionális szereplőből kettőben jelentős kurd kisebbségeket találunk, ugyanakkor mindhárman mégis elkötelezettek voltak az iraki kurd autonómia támogatásában.

A 2005-ös autonómiát követő években Törökország és a KRG között szoros politikai és gazdasági kapcsolatok alakultak ki. Paradox módon éppen ez a Törökország támogatja az észak-iraki kurd status quo-t, mivel félelemmel tölti el az autonómiatörekvéseknek a török államba való begyűrűzése. Az iraki autonómia számos tekintetben modellként szolgálhat a szomszédos államokban élő kurd közösségek számára. A KRG továbbá jelentős tranzitútvonal is egyben Törökország irányába. Az iraki-török olajvezeték (*Iraqi-Turkish Pipeline*) a Törökországon áthaladó Baku–Ceyhan vezetékhez csatlakozik. Törökország számára gazdaságilag is fontos a KRG prosperitása, ugyanis a kurd területekről érkező olaj Törökországon keresztül kerül értékesítésre. Jelentős számú török vállalat működik az iraki Kurdisztán területén. 2013-ban a KRG területén alapított külföldi érdekeltségű vállalatok több mint 50 százalékáa török tulajdonosi háttérrel bírt.³⁸

Törökország ugyanakkor nemcsak gazdaságilag vált érdekeltté a KRG stabilitásában, hanem politikailag is. A Törökországban terrorista szervezetté nyilvánított Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) hátországgként használta az északi-iraki Kandil-hegyet. A török hadsereg – a török nemzetgyűlés felhatalmazásával – már 1991 óta

³⁶ Rex J. Zedalis: *Oil and Gas in the Disputed Kurdish Territories. Jurisprudence, regional minorities, and natural resources in a federal system.* Routledge, New York, 2012. p. 169.

³⁷ Natali, 2015. 150.

³⁸ Natali, 2015. 148.

rendszeresen belépett Irak területére, és eseti jelleggel támadásokat hajtott végre a PKK ottani bázisaival szemben. 2005-től kezdve azonban Erbil és Ankara immár közösen, kölcsönös érdekeik alapján korlátozták a PKK tevékenységét iraki területen. Így Erdoğan érdekeltté vált az iraki status quo-ban.³⁹

Emellett, nem utolsósorban Törökországnak érdeke volt a kurd kártyát kijátszani az Irán befolyása alatt álló Málíki kormánnyal szemben is. A regionális erőegyensúlyért folytatott harcban Ankara önálló pólust próbált képezni a térséget egyre jobban eluraló iráni-szaúdi hidegháborúban. Törökország támogatta a 2015-ben Iránnal aláírt nukleáris megállapodást, ugyanakkor az arab tavaszt követő években az Öböl-menti államokkal, így Szaúd-Arábiával is jó viszonyt ápolt. Irán – a török államhoz hasonlóan – támogatta az észak-iraki kurd autonómiát. Eközben saját kurd kisebbsége számára ezt a lehetőséget nem tekintette opciónak. Irán és a KRG között így szintén szoros gazdasági kapcsolatok épültek ki, Törökország után Erbil második legnagyobb kereskedelmi partnere Teherán lett. 2014-ben 8 milliárd dollár értékű kereskedelmi forgalom bonyolódott a KRG és Irán között. Irán a kurd területeken kitermelt olaj fontos tranzitútvonala is, amennyiben napi 50.000 barrel olaj halad keresztül iráni területen.⁴⁰

Irán ugyancsak politikailag is érdekeltté vált az észak-iraki kurd lakta területek stabilitásában és a helyzet fenntartásában. A (törökországi) PKK iráni szárnyának tekintett Szabad Élet Kurdisztánban Pártja (*Party for a Free Life in Kurdistan, PJAK*) elsősorban Iránban fejti ki tevékenységét. Irán és Törökország így együttesen lép fel a terroristának nyilvánított szervezet ellen. Hozzá kell tenni, hogy Irán és Törökország mellett más regionális aktorok is támogatták az észak-iraki kurd autonómiát. Izrael és a kurdok kapcsolata az 1960-as évekre vezethető vissza, amennyiben Musztafa Barzáni 1968-ban és 1973-ban Izraelbe látogatott. 2005-ben pedig Izrael létrehozta a Zsidó Ügyek Igazgatóságát Erbilben. A

³⁹ Jüde, 2017. 862.

⁴⁰ Evaluating of Economic Impact of Shifting Iran-KRG Relations. *Financial Tribune*, October 21, 2017. <https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/74557/evaluating-economic-impact-of-shifting-iran-krg> (Letöltés ideje: 2018. 03. 15.)

regionális aktoroknak való kiszolgáltatottság közös identitásteremtő faktor a zsidó nép és a kurd nép között.⁴¹

A globális aktorok közül főként az Egyesült Államok hozzáállása tekinthető érdekesnek, mely már az 1970-es években meglátta az északi-iraki kurdokban azt a lehetőséget, hogy meggyengítsék az ellenségnek tartott Szaddám Huszein rezsimjét, amely 1972-ben a Szovjetunióval kötött kétoldalú megállapodást. A tanulmány hosszasan nem térhet ki az amerikai-kurd kapcsolatokra, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy 2003-ban a kurd pesmergák jelentős segítséget nyújtottak az amerikai erőknek az iraki háborúban, ugyanis a török parlament úgy döntött, hogy Washington nem használhatja a török légitámaszpontokat az Iraki Szabadság Hadművelet keretében. Mindez felértékelte a kurd területek stratégiai szerepét. Azonban az Egyesült Államok a rezsim megdöntését követően egy erős centralizált kormányzatban volt érdekelt, amelybe nem fért bele egy kurd autonómia. Az Egyesült Államok azt sem nézte jó szemmel, hogy amerikai olajvállalatok a KRG területén önálló megállapodásokat kötnek Bagdad szuverenitását csökkentve.⁴² Mindezzel együtt az Egyesült Államok nem ellenezte, de nem is támogatta a kurd autonómia kialakulását. Washington – hasonlóképpen az európai államokhoz – elsősorban attól félt, hogy a helyel-közzel konszenzusra épülő Sykes–Picot egyezményen nyugvó közel-keleti államrendszer felbomlik, aminek beláthatatlan következményei lennének. Összességében tehát elmondható, hogy a regionális aktorokhoz hasonlóan a nagyhatalmak is érdekelték voltak az észak-iraki régió stabilitásában és gazdasági prosperálásában, ugyanakkor a további függetlenségi törekvéseket azonban már nem támogatták.

⁴¹ Liga, Aldo: The “Israel Factor” and the Iraqi-Kurdish Quest for Independence. *IAI Commentaries* 17/20 – October 2017, Istituto Affari Internazionali, <http://www.iai.it/sites/default/files/iaicom1720.pdf> (étöltés ideje: 2018. 03. 15.)

⁴² Romano, David et al.: The United States and the Kurds of Iraq: Strange Allies. In: Gürbey, Gülistan et al. (eds.): *Between State and Non-State. Politics and Society in Kurdistan-Iraq and Palestine*. New York: Palgrave MacMillan, 2017. 177–196.

A kurd pesmergák és az Iszlám Állam

A 2011-es arab tavasz végett vetett annak az autoritárius stabilitásnak, amely az arab világot az 1970-es, illetve az 1980-as évektől kezdve meghatározta. Irakban azonban ez már 2003-ban, a Szaddám-rezsim megdöntésével bekövetkezett, és mélyreható változásokat hozott. 2011 decemberében az utolsó amerikai katona is elhagyta Irak területét, és ezzel véget ért a 2003 óta tartó megszállás és újjáépítés. 2011 után a Nüri al-Máliki, majd az azt a 2014-es választásokat követően váltó Haidar al-Abbádi-kormány nem volt képes stabilizálni a politikai rendszert. Az alkotmányozás keretében a szunnita arabok mind politikailag, mind gazdaságilag marginalizálódtak az államon belül, ami olyan hatalmi és politikai vákuumot eredményezett, amely teret engedett az alternatív rendet hirdető csoportoknak. Ilyen szervezetnek tekinthető a globális dzsihádistá-szalafizmus irányzatához köthető Iszlám Állam Irakban és Szíriában (*Islamic State of Iraq and al-Sham*, *ISIS*, továbbiakban Iszlám Állam) nevű csoport, amely 2014-től kezdve Irak Bagdadtól északra-északnyugatra eső, azaz szunnita többségű területeinek jelentős hányadát területi szuverenitása alá vonta. Az Iszlám Állam 2014 júniusában elfoglalta az észak-iraki Mószul városát, majd fokozatosan növelte területét. A szervezet vezetője, Abú Bakr al-Bagdádi júniusban kikiáltotta a kalifátust, és magát tette meg kalifának. 2014 augusztusában a Szindzsár hegyekből az Iszlám Állam kiűzte az ott élő jazidi kisebbséget, ennek során sokan életüket veszítették. Az Egyesült Államok és szövetségesei a 2014-es választásokat követően megalakult Abbádi-kormány segítségkérésére légitámadásokkal beavatkoztak Irak területén az Iszlám Állam célpontjait támadva.⁴³

Az iraki kurd területek így 2014-ben mintegy 1000 kilométeren keresztül határossá váltak az Iszlám Állam által ellenőrzött iraki területekkel. Az ún. vitatott területek egy része, mint például Kirkuk városa, az Iszlám Állam ellenőrzése alá került. Mindez jelentős mértékben gyengítette az iraki kormány presztízsét, ugyanis a főként síita dominanciájú iraki fegyveres erők képtelenek voltak Észak-Irak területét megvédeni az Iszlám Állammal szemben. Az Iszlám Állam

⁴³ Rainer Hermann: *Az Iszlám Állam. A világi állam kudarca az arab világban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015.

hadserege 2014-ben már 40 kilométerre megközelítette a KRG fővárosát, Erbil. A kurd pesmergák azonban egyike azon iraki katonai csoportoknak, amelyek már 2014-ben sikerrel szembeszálltak az Iszlám Állammal. Az Iszlám Állam kihívása segített az Erbil és Bagdad közötti viszony normalizálásában, amennyiben közös ellenségként tekintettek a globális dzsihádistaszalafista szervezetre. Ennek a kapcsolatnormalizásnak egyik következményeként 2014 decemberében Maszúd Barzáni megállapodott az Abbádi-kormánnyal, hogy a kirkuki olajat a KRG-n keresztül Törökország felé értékesítik, és a Bagdadnak befolyó bevételek 17 százalékát a központi kormány (ismét) visszajuttatja Erbilnek.⁴⁴

A kurdok céljai azonban túlmutattak az Iszlám Állam legyőzésén, amennyiben a helyzetet kihasználva igyekeztek saját pozíciójukat javítani, és a vitatott területeken olyan helyzetet teremteni, mely egyértelműen a kurdoknak kedvezett. Emberi jogi szervezetek véleménye szerint 2014 és 2017 között nemcsak az Iszlám Állam, hanem – többek között – a kurd pesmergák is számos bűncselekményt követtek el más kisebbségekkel szemben, hogy a területek etnikai arányait megváltoztassák. Így például a Szindzsár hegyekből az Iszlám Állam által kiűzött jazidiek szerint a kurdok magukra hagyták őket az Iszlám Állam által végrehajtott mészárlás során. A KRG számára kedvező volt, hogy az általa iraki Kurdisztánnak tartott területről valaki más űzze el az évszázadok óta ott élő kisebbségeket, majd a kurd pesmergák elfoglalhassák azt *fait accompli* teremtve. 2014-ben a kurd pesmergák katonai akciót indítottak a Szindzsár hegyek elfoglalására. 2016-tól kezdve pedig kvázi blokádot vezettek be az Iszlám Államtól visszafoglalt ún. vitatott területeken.⁴⁵ A KRG az Iszlám Állam előtti időhöz képest mintegy 40 százalékkal kiterjesztette *de facto* területét és szuverenitását – többek között – Kirkuk városára, a kirkuki olajmezőre és Ninive kormányzóságra. A kurd vezetésnek az volt az elképzelése, hogy a kaotikus helyzetben bebizonyítják, Erbil jobban

⁴⁴ Natali, 2015. 154.

⁴⁵ *Crossroads: The future of Iraq's minorities after ISIS*. Institute for International Law and Human Rights, Brussels, 2017. http://minorityrights.org/wp-content/uploads/2017/06/MRG_Rep_Iraq_ENG_May17_FINAL2.pdf (letöltés ideje: 2018.március 22.)

képes irányítani az ún. vitatott területeket, mint a föderális bagdadi kormány.⁴⁶

Az Iszlám Állam megjelenése azonban nemcsak pozitív változásokat hozott a KRG számára. A 2014-től Irakban kialakult kaotikus viszonyok rendkívül súlyosan érintették a kurd autonóm területek gazdasági helyzetét. A Világbank által publikált jelentés szerint a mintegy 250.000 szíriai – elsősorban kurd – menekült mellett mintegy 1,25 millió belső (iraki) menekült érkezett 2015-ig. Az 1,5 millió menekült ellátása igen súlyos humanitárius helyzetet idézett elő. A jelentés továbbá megállapítja, hogy az Irakban kialakult helyzet jelentősen visszavetette a KRG által ellenőrzött terület gazdasági növekedését, amely a 2013-ban 8%-ról 2014-re 3%-ra lassult. A szegénységi ráta a 2012-es 3,5%-ról 2014-re 8,1%-ra emelkedett. Az Irak és Törökország kereskedelmi forgalom pedig jelentősen visszaesett, amely csökkentette a KRG tranzitbevételeit.⁴⁷

Az Irakban kialakult polgárháborús és anarchikus helyzet, miközben javított a KRG politikai és katonai pozícióján, közben gazdasági válságot eredményezett. A KRG 2014-től kezdve csak késve vagy egyáltalán nem képes a közalkalmazottak és a pesmergák bérét kifizetni.⁴⁸ A bagdadi kormány ugyanis 2014-től kezdve egyáltalán nem vagy csak késve utalja a kurd területeknek járó pénzösszegeket, illetve a KRG költségvetését jelentősen megterhelték a menekültek, a csökkenő turizmus és a visszaeső tranzitkereskedelem. A gazdasági válság egyben a KRG gyengeségére is rámutat: a jól működő autonómia előfeltétele a politikai stabilitás Irakban. A szíriai polgárháború begyűrűzése miatt

⁴⁶ Silke, Jungbluth: The Future of Iraqi Kurdistan: The Islamic State as a Catalyst for Independence? *Working Paper from the Åland Island Peace Institute*, August 2015.

http://www.peace.ax/images/Silke_Jungbluth_Working_Paper_Kurdistan_FINA_L.pdf (letöltés ideje: 2018. március 22.)

⁴⁷ *The Kurdistan Region of Iraq. Assessing the Economic and Social Impact of the Syrian Conflict and ISIS*. World Bank Group, Washington, 2015.

<http://documents.worldbank.org/curated/en/579451468305943474/pdf/958080PUB0A0pri0PUBLIC09781464805486.pdf> (letöltés ideje: 2018.március 22.) 18–22.

⁴⁸ A munkavállalók 70 százalékát a közsféra foglalkoztatja. Michael Stephens: Facing ISIS: The Kurds of Syria and Iraq. In: *IeMed MediterraneanYearbook*. 233–236. European Institute of the Mediterranean, Barcelona, 2015.

a mára közel 600.000-re bővülő szíriai kurd közösség is kihívást jelent Erbilnek.

A gazdasági válság mellett a KRG-nek belpolitikai válsággal is szembe kellett néznie a 2013-as választásokat követően. 2013-ban a kurd parlament két évre meghosszabbította Maszúd Barzáni elnöki ciklusát, majd 2015-ben az Iszlám Állam által támasztott kihívás következtében további két esztendő tölthetett az elnöki poszton. A 2013-as parlamenti választásokon a KDP és a PUK külön-külön indult. A fiatalok körében egyre népszerűbbé váló Gorrán másodikként futott be a KDP mögött, amely mutatja a politikai spektrum átrendeződését. A KDP és a Gorrán megállapodásának eredményeként 2014-ben felállt az új kormány, azonban 2015-re a két párt közötti viszony olyannyira megromlott, hogy a parlament sem ülésezett éveken át. A KDP politikai hegemoniát gyakorolt a KRG felett, amely azonban nem társult teljeskörű politikai legitimitással.⁴⁹

A 2017-es függetlenségi népszavazás előzményei és következményei

2017 nyarán az Iszlám Állam mint területi entitás megszűnt létezni Irak területén. Maszúd Barzáni már 2014-ben javasolta, hogy a kurd területeken – a KRG mellett a vitatott területeken is – ún. függetlenségi népszavazást tartsanak.⁵⁰ Barzáni végül Iraknak az Iszlám Állam alóli felszabadulásával egy időben augusztusban jelentette be a szeptember 25-én tartandó népszavazást. Barzánit vélhetően belső és külső okok egyaránt motiválták ebben.

A belső okok vonatkozásában két szempontot érdemes megemlíteni. Egyrészt a kurd belső politikai csatározásokat, amelyek keretében a KDP és személyesen Barzáni a politikai legitimitását fokozatosan elveszítette. Az elnökválasztás hiánya, a kurd parlament működésképtelensége, a KDP-Gorrán, illetve a PUK és a Gorrán közötti politikai feszültségek arra készítették Barzánit, hogy a sikeres függetlenségi népszavazással – a függetlenség kivívása mellett – megerősítse a KDP pozícióját is. (A másik két párt pont ezért nem

⁴⁹ Nader et al. 2016. 24–25.

⁵⁰ Korábban utaltunk rá, hogy 2005. január 30-án, az első regionális és országos szintű választás idején sor került egy függetlenségi népszavazásra.

támogatta a népszavazás megtartását most.) Maszúd Barzáni már 2016-ban jelezte, hogy nem kívánja magát jelöltetni egy következő, 2017-ben esedékes elnökválasztáson. Másrészt pedig, ahogy a korábbiakban említettük, a kurdok kihasználták az Iszlám Állam iraki térnyerését saját belső pozíciójuk megerősítésére. 2014-től kezdve a KRG fokozatosan „megszállta” az ún. vitatott területeket, és egy működő közigazgatást alakított ki. Az alkotmány 140. cikkelye értelmében népszavazással kell rendezni Kirkuk státusát. Miután a KRG kész helyzetet teremtett a vitatott területek vonatkozásában, így arra számított, hogy egy erős bagdadi kormány hiányában nem lesz, aki megakadályozza az integrálását.

A nemzetközi kontextus látszólag kedvezett a kurdok függetlenségi törekvéseinek. A kurdok több ezer embert veszítettek el – „vérüket áldozták” – az Iszlám Állam elleni harcban, amelyben hosszú ideig az egyetlen fegyveres erő volt a helyszínen. Barzáni így elérkezettnek látta az időt, hogy „most vagy soha” alapon aprópénzre váltsa a kedvező nemzetközi légkört, és a nemzetközi közösség támogatását.⁵¹

A kurd regionális parlament 2017. szeptember 15-én ülésezett, és a 68 jelenlévő képviselőből 65 támogatta a népszavazás kiírását. Több párt, így a Gorrán is bojkottálta a parlamenti ülést, amelyre több mint két évi szünet után került sor. A bagdadi parlament azonban néhány nappal korábban nem támogatta a népszavazási kezdeményezést, ugyanis Irak területi integritása szempontjából alkotmányellenesnek tartotta azt. A szeptember 25-én megrendezett népszavazás a papírformát hozta: 72 százalékos részvételi arány mellett 93 százalék szavazott igennel arra a kérdésre, hogy a jelenlegi kurd autonóm terület az ún. vitatott területekkel együtt elszakadjon-e Iraktól.

Barzáni rögtön jelezte, hogy nyitott a Haidár al-Abbádi vezette bagdadi kormánnyal tárgyalni. A KDP úgy látta, hogy a függetlenségi népszavazás inkább javíthat a kurdok alkupozícióján az Iszlám Államot követő iraki politikai rendezés keretében. Mindekelőtt egy szélesebbkörű gazdasági autonómiában voltak

⁵¹ Fantappie, Maria – Salih, Cale: The Politics of the Kurdish Independence Referendum. Snapshot, September 19, 2017. *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2017-09-19/politics-kurdish-independence-referendum> (letöltés ideje: 2018. március 22.)

érdekeltek, amely legálisan is lehetővé tenné a korábbi kurd olajügyleteket. Barzáni azonban elszámította magát, hiszen mind a bagdadi kormány, mind a nemzetközi aktorok – Izrael kivételével – elszánt volt, hogy megakadályozzák a függetlenségi törekvéseket.⁵² A bagdadi kormány a népszavazást követően átvette a kurd létér feletti ellenőrzést, és leállította az Erbilbe és Szulejmánijába tartó nemzetközi járatokat. A szomszédos Irán azonnali hatállyal lezárta az észak-iraki közös határt. A bagdadi kormány október 15-én katonailag elfoglalta a vitatott Kirkuk városát. A KRG az események hatására nem deklarálta a kurd területek függetlenségét, sőt október folyamán bejelentették, hogy készek a tárgyalásokra. Október utolsó napjaiban pedig Barzáni lemondott az elnöki pozícióról.

A kurd függetlenségi népszavazás igen heves reakciókat váltott ki az egyébként a Barzánit támogató Törökország, de Irán részéről is. Miközben Törökország éppen Irán ellensúlyozása végett is támogatta a kurd autonómiát, azonban ebben a kérdésben összehangolt, egyetértő álláspontot képviseltek. A bagdadi kormányt így mindkét meghatározó regionális aktor támogatta a katonai és jogi fellépésben a függetlenségi törekvésekkel szemben. Miután az iráni Mahabádban is örömmünnp tört ki a népszavazás eredményének bejelentésekor, így mind Ankara, mind Teherán tartott attól, hogy a függetlenségi törekvések begyűrűzhetnek a két közel-keleti államba.⁵³ A kurdokat amúgy támogató Egyesült Államok sem lépett fel Barzáni oldalán, hiszen a közel-keleti államrendszer tartós jogi felbomlásának beláthatatlan következményei lehetnének. Hasonlóképpen vélekedett az Európai Unió is. A függetlenségi törekvések 2017 szeptemberében tehát nem jártak sikerrel. Kérdéses azonban, hogy milyen irányban halad tovább az iraki Kurdisztán.

Quo vadis iraki Kurdisztán?

Miután a függetlenségi törekvések kútba estek, így alapvetően a kurdok előtt egyetlen út áll nyitva, éspedig tárgyalásokat

⁵² Meintjes, Albertus Jacobus: The Complications of Kurdish Independence. *Open Journal of Political Science*, 2017/8, 1–11.

⁵³ Bokhari, Kamran: The Global Consensus against the Iraqi Kurds. *Geopolitical Futures*, October 17, 2017. <https://geopoliticalfutures.com/global-consensus-iraqi-kurds/> (utolsó letöltés: 2018. március 22.)

kezdeményezni a bagdadi kormánnyal. A komolyabb tárgyalásoknak azonban előfeltétele, hogy Erbilben legitim kormány legyen. A 2017. november 1-re a KRG területére időzített elnök- és parlamenti választást a kialakult helyzet miatt nyolc hónappal elhalasztották. A választáson várhatóan mind a KDP, mind a PUK jelentős számú szavazatot fog veszíteni az új pártok javára. A Gorrán mellett a PUK korábbi miniszterelnöke, Barham Szálih által alapított új párt, a Koalíció a Demokráciáért és Igazságért számíthat jelentősebb támogatásra. A kurd elnökválasztás előtt azonban 2018 májusában országos parlamenti választások lesznek, amelynek tétje, hogy vajon Bagdadban lesz-e olyan kormány, amely hajlandó a KRG-vel tárgyalni. A tárgyalások valószínűsíthetően a 2005-ös alkotmány szerinti autonómiát fogják eredményezni. Jelen sorok írásakor ugyanis nem tűnik valószínűnek, hogy a vitatott területek a KRG ellenőrzése alá kerülhetnének.

Természetesen a kurd kérdés nagy mértékben befolyásolja, hogy a szíriai polgárháború keretében hogyan pozicionálják magukat a kurdok. Az Oroszország által Aszتانában előterjesztett alkotmánytervezet számol egy észak-szíriai autonómia lehetőségével. A jelenleg is zajló török katonai beavatkozás Afrinban pedig nem kedvez a szíriai kurdok törekvéseinek. A kurd kérdés így várhatóan hosszú ideig a világpolitika napirendjén marad.

Felhasznált irodalom

Albert, Craig Douglas: A History of Violence: Ethnic Group Identity and the Iraqi Kurds. *Iran and the Caucasus*, 17. 2013. 215–234.

Anderson, Liam – Stansfield, Gareth: *The Future of Iraq. Dictatorship, Democracy, or Division?* New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Bokhari, Kamran: The Global Consensus against the Iraqi Kurds. *Geopolitical Futures*, October 17, 2017.
<https://geopoliticalfutures.com/global-consensus-iraqi-kurds/>

CIA *Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

- Crossroads: The future of Iraq's minorities after ISIS*. Institute for International Law and Human Rights, Brussels, 2017. http://minorityrights.org/wpcontent/uploads/2017/06/MRG_Rep_Iraq_ENG_May17_FINAL2.pdf
- Csicsmann, László – N. Rózsa Erzsébet: The Minority Issue in the Middle East, with the Kurdish Community in Focus. In: Tamás Matura (ed.): *Asian Studies – 2013*. Budapest: Magyar Külügyi Intézet, 2013. 15–54.
- Danly, James: The 2009 Kurdish Elections. Backgrounder. *The Institute for the Study of War*, July 23, 2009. <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/KurdishElections.pdf>
- Evaluating of Economic Impact of Shifting Iran-KRG Relations. *Financial Tribune*, October 21, 2017. <https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/74557/evaluating-economic-impact-of-shifting-iran-krg>
- Fantappie, Maria – Salih, Cale: The Politics of the Kurdish Independence Referendum. Snapshot, September 19, 2017. *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2017-09-19/politics-kurdish-independence-referendum>
- Jungbluth, Silke: The Future of Iraqi Kurdistan: The Islamic State as a Catalyst for Independence? *Working Paper from the Åland Island Peace Institute*, August 2015. http://www.peace.ax/images/Silke_Jungbluth_Working_Paper_Kurdistan_FINAL.pdf
- Jüde, Johannes: Contesting borders? The formation of Iraqi Kurdistan's de facto state. *International Affairs*, 93:4. 2017.
- Kurdistani Region Oil and Gas Law (2007) http://cabinet.gov.krd/uploads/documents/Kurdistan%20Oil%20and%20Gas%20Law%20English__2007_09_06_h14m0s42.pdf

- Liga, Aldo: The “Israel Factor” and the Iraqi-Kurdish Quest for Independence. *IAI Commentaries* 17/20 – October 2017, Istituto Affari Internazionali,
<https://www.iai.it/sites/default/files/iaicom1720.pdf>
- McDowall, David: *A Modern History of the Kurds*. London: I.B. Tauris, 2007.
- Meintjes, Albertus Jacobus: The Complications of Kurdish Independence. *Open Journal of Political Science*, 2017/8. 1–11.
- Nader, Alireza – Hanauer, Larry – Allen, Brenna – Scotten, Ali G.: *Regional Implication of an Iraqi Kurdistan*. Rand Corporation, Santa Monica, 2016.
https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/R1400/RR1452/RAND_RR1452.pdf
- Natali, Denise: The Kurdish Quasi-State: Leveraging Political Limbo. *The Washington Quarterly*, 38: 2, 2015. 145–164.
- Office of the Iraq Programme. Oil for Food. United Nations.
<http://www.un.org/Depts/oip/background/>
- Rainer, Hermann: *Az Iszlám Állam. A világi állam kudarca az arab világban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015.
- Romano, David et al.: The United States and the Kurds of Iraq: Strange Allies. In: Gülistan Gürbey et al. (eds.): *Between State and Non-State. Politics and Society in Kurdistan-Iraq and Palestine*. Palgrave MacMillan, New York, 2017. 77–196.
- Stansfield, Gareth – Anderson, Liam: Kurds in Iraq. The Struggle between Baghdad and Erbil. *Middle East Policy*, Vol 16, No. 1. Spring 2009.
- Stansfield, Gareth: Governing Kurdistan: The Strengths of Division. In: Brendan O’Leary – John McGarry – Khaled Salih (eds.): *The Future of Kurdistan in Iraq*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2005.
- Stephens, Michael: Facing ISIS: The Kurds of Syria and Iraq. In: *JeMed Mediterranean Yearbook*. European Institute of the Mediterranean, Barcelona, 2015. 233–236.

The Kurdistan Region of Iraq. Assessing the Economic and Social Impact of the Syrian Conflict and ISIS. World Bank Group, Washington, 2015.

<http://documents.worldbank.org/curated/en/579451468305943474/pdf/958080PUB0Apri0PUBLIC09781464805486.pdf>

Treaty of Sévres. <http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/ts0011.pdf>

Yildiz, Kerim: *The Kurds in Iraq.* Pluto Press, London, 2007.

Zedalis, Rex J.: *Oil and Gas in the Disputed Kurdish Territories. Jurisprudence, regional minorities, and natural resources in a federal system.* New York: Routledge, 2012.

LÁSZLÓ CSICSMANN

Chances of a Kurdish state in the lights of the
geopolitical rivalry in the Middle East

On 25 September, 2017, Kurds in Iraq held a referendum on independence, and thus came to the closest so far to achieving independent statehood. However, the Baghdad-based government declared the referendum unconstitutional, and led a military intervention.

The paper presents the history of Kurdish autonomy in Iraq, and dedicates special attention to the difficulties of the constitutional process after the Saddam regime's overthrow and of the fights against the Islamic State. The paper argues that momentarily the independence of the Kurdish territories is not probable.

Keywords: Kurds in Iraq, independence, oil, Islamic State